

ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНА ДЕСТРУКТУРОВАНОЇ СУБ'ЄКТИВНОСТІ ПОСТМО- ДЕРНОГО СУСПІЛЬСТВА

Григор'єв Володимир Олександрович

старший викладач кафедри філософії і всевітньої історії Бердянського державного педагогічного університету
vova-filosof@rambler.ru

ИЗСЛЕДВАНЕ НА ФЕНОМЕНА НА ДЕСТРУКТИВНАТА СУБЕКТИВНОСТ НА ПОСТМОДЕРНОТО ОБЩЕСТВО

Григориев Владимир Александрович

старши преподавател в катедрата по философия и световна история на
Бердянский държавен педагогически университет
vova-filosof@rambler.ru

Анотация

Обосновава се концепцията на деструктивността като феномен на проявление на човечността в индивида и обществото, която има процесуален характер и притежава свойството активност. Доказва се, че явяването на множество рационалности, разрушвайки субективността, става основание за възникването на отношението – "битие-във-възможност", винаги е "вече-пред-себе-си" като насоченост в бъдещето. Дадената концепция се разглежда като позитивно определение на съществуването на възможност за успешно решаване на социалните проблеми по човекомерен начин чрез удвояване на типове човечност.

Ключови думи: човекомерност, рационалност, деструктурирана субективност, култура на постмодерна.

ИССЛЕДОВАНИЕ ФЕНОМЕНА ДЕСТРУКТИВНОЙ СУБЪЕКТИВНОСТИ ПОСТМО- ДЕРНОГО ОБЩЕСТВА

Григорьев Владимир Александрович

старший преподаватель кафедры философии и всемирной истории
Бердянского государственного педагогического университета
vova-filosof@rambler.ru

Аннотация

Обосновывается концепция деструктивности как феномена проявления человечности в индивиде и обществе, которая имеет процессуальный характер и наделена свойством активности. Доказывается, что явление множества рациональностей, разрушая субъективность, становится основанием для возникновения отношения – "бытие-в-возможности", которое всегда "уже-впереди-себя" как направленность в будущее. Данная концепция рассматривается как позитивное опре-

деление существования возможности успешного решения социальных проблем человекомерным образом через удвоение типов человечности.

Ключевые слова: человекомерность, рациональность, деструктурированная субъективность, культура постмодерна.

THE STUDY OF THE PHENOMENON OF SUBJECTIVITY DESTRUCTIVE POSTMODERN SOCIETY

Vladimir Grigoriev

Senior lecturer department in philosophy and world history
Berdyansk State Pedagogical University
vova-filosof@rambler.ru

Annotation

In the article the concept of a destructive manifestation as the phenomenon in human society and human being that has procedural nature and endowed with activity. It is proved that the phenomenon of multiple rationalities, which destroys subjectivity, becomes the basis for the emergence of relationship – "being-in-able", which is always "already-ahead-yourself" as the focus into the future. This concept is positively determine the existence of effective solutioning social problems humanity way.

Keywords: humanity, rationality, destructive subjectivity, postmodern culture/

Актуальність. Використовуючи визначення буття суспільства, як такого, що характеризується термінами: «ситуація глобалізації» [1], «суспільство ризиків» [2], «інноваційні технології», «деструкція суб'єктивності» [16] виявляємо усвідомлену філософами ХХ ст. проблематичність людського існування описаного концептами філософії ХІХ та першої половини ХХ ст. Вказане потребує відповіді на ряд філософських теоретичних питань, серед яких деструкція суб'єктивності займає важливе місце, оскільки від неї сьогодні залежить сама можливість успішного подолання соціальних проблем людиномірним чином.

Зазначена постановка проблеми спирається на визнання людського буття культурним феноменом, а не природним. Тобто, визнається, що людиномірне вирішення тих чи інших проблем, починаючи з Нового часу, людина здійснює цілеспрямованими суспільними зусиллями [1]. В різних теоріях і концепціях така діяльність людини та суспільства традиційно визначається поняттям «революція». У свою чергу, виділяють революції: соціальні, наукові, культурні, сексуальні, гендерні, релігійні та ін. Одночасно, багато різних дослідників кінця ХХст. та початку ХХІ ст., погоджуючись із Ліотаром [12], констатують появу нового феномена існування людини та суспільства, який називають «культурою постмодерну».

Використовуючи дане поняття, можна зазначити, що «культура постмодерну» по відношенню до поняття «революція», виявляє критичний зміст, який полягає в наступному. Революція, як соціальна подія, є діяльність, що спрямована на зміну буття шляхом внесення в нього елемента новизни. Одночасно, революційна новація протиставляє себе іншим спробам внесення новаційних змін в буття суспільства, як подія, що охороняє себе створюючи штучно культивовані революціонерами

умови існування. Таку штучність зазвичай визначають поняттям – «диктатура», наприклад: «пролетарська диктатура», «фашистська диктатура», «хунта», тощо. Відповідно, елементи нового, які знаходяться за межами гранднаротиву революції, революціонерами визначаються поняттям – «контрреволюція». Тобто, революція, як процес внесення нового в суспільне буття перетворюється в консервативну силу, що зупиняє суспільний прогрес протиставленням себе як новації іншим новаціям [15, 15-21]. Відповідно, як вказує Ж.Дерріда, подальший поступ суспільства стає неможливим без «деконструкції революційного тиску» [8, 79].

Також, осмислення суспільства в межах концепту «культура постмодерну» виявило загострення проблеми людського буття, як такого існування, що відбувається в умовах масового усвідомлення його самозаперечення. Іншими словами, ми маємо справу з суспільством в якому живуть люди, що заплуталися в суперечностях і усвідомлюють дану обставину. Вказаний контекст дозволяє вести мову про актуальність соціально-філософського дослідження феномена деструктурованої суб'єктивності в умовах постмодерного суспільства.

Ступінь розробленості та постановка завдання. Відомі студії суб'єктивності роблять необхідним розгляд достатньо великого масиву літератури, що пояснюється безпосереднім зв'язком даної проблеми з осмисленням самого відношення людини до світу, що здійснювалось на всіх етапах розвитку філософії та кожним філософом зокрема.

В історично першому періоді суб'єктивність як раціональність розглядається у формі особливого бачення світу, як специфічна рефлексія [14]. Тут вона аналізується мислителями як феномен, який, якщо ще і не має чіткого визначення, то усвідомлюється і виділяється серед інших явищ. Основоположні принципи проекту Просвітництва, лейтмотивом яких стала ідея раціональності, найяскравіше звучать в роботах Ф.М.А. Вольтера, П.А. Гольбаха, Д. Дідро, Ж.О. де Ламетрі, Ш.Л. Монтеск'є, Ж.Ж. Руссо.

Хронологічно декілька пізніше системи створені в німецькій філософії І. Кантом, І.Г. Фіхте, Ф.В. Шеллінгом, Г.В.Ф. Гегелем і К.Марксом запропонували детальне співвідношення понять «розум», «розсудок» і «раціональність».

Аналіз раціональності як центрального генеруючого принципу діяльності і життя людини здійснюється в першій половині ХХ століття М. Вебером, Е. Гуссерлем, М. Гайдеггером, К. Ясперсом. Тут ми стикаємося з аналізом суто європейської раціональності, яка нерідко розглядається як проблема, а її рішення представляється необхідним для подальшого успішного розвитку людства. Власне, з критикою раціональності виступають такі філософи як Ф.Ніцше, Ж.Батай, Т. Адорно, М. Горьгаймер, Е.Фром, Г.Маркузе, Ж.Дерріда, Ж.-Ф.Ліотар, П.Слотердайк.

Не можна не згадати про концепції нової раціоналістичної тенденції, які з'явилися в 40-70-х роках ХХ століття у французькій філософії і отримали назву неораціоналізму. Епістемологічний аспект цієї тенденції був представлений Г. Башлярю а структуралістський – М. Фуко, еволюціоністський – доктриною П. Тейяра де Шардена, неокартезіанський – А. Бадю, С.Жижек.

У другій половині ХХ століття обговорення раціональності змістилося в сферу постпозитивістської філософії науки, що внесло нові акценти до характеру обговорення цієї проблеми – К.Поппер, Т. Кун, І. Лакатос, С. Тулмін, Дж. Агассі, П. Фейерабенд. В рамках цього напрямку в процесі створення історико-методологічної моделі науки філософам довелося вирішувати як проблеми історичного характеру раціональності, так і питання типологізації останньої.

Зіставлення і аналіз таких ключових понять як «розум», «розсудок», «уява» як механізмів свідомості конфігурація яких і визначає структуру суб'єктивності здійснено на основі опрацювання робіт таких авторів І.Кант, В.-Ф.-Г. Гегель, Н.С. Автономова, П.В. Копнін, Р.А. Свасян, В.Н. Разєєв, Л.Ю. Соколова, Е.Гуссерль, Ж.-П. Сартр, Г. Башляр.

Раціональність отримує свій розгляд як така, що розгортається у практичній сфері існування людини, в комунікації та моральному самовизначенні у працях К.-О.Апеля, Ю.Габермаса, Г.-Г Гадамера, В. Гьосле, Р.Порті.

Логіко-методологічний ракурс розгляду суб'єктивності сформовано у роботах І.Д. Андрєєвої, В.П. Кохановського, Н.С. Мудрагей, Е.П. Нікітіної, М.А. Розо-вої, Г.І. Рузавіна, К.В. Рутманіса, В.С. Швирьова, а у контексті феномена рефлексуючого пізнання її вивчали П.В. Алексєєв, В.Д. Губін, Е.В. Ільєнков, В.А. Лек-торський.

У плані класифікації суб'єктивності, виділення історичних аспектів її прояву і розвитку особливе місце належить роботам — П.П. Гайденко, В.П. Гайденко, В.Н. Катасонова, Д.В. Нікуліна, В.М. Розіна, А.В. Семушкіна, Г.А. Смірнова, Ю.А. Шичаліної, В.С. Швирьова.

Вивчення проблем наукової раціональності та суб'єктивності в контексті науки і філософії науки здійснюють В.І. Аршинова, В.Г. Буданов, В.П. Гайденко, Т.В. Гардащук, І.С. Добронравова, Л.П. Киященко, Є.Н. Князева, С.П. Курдюмова, Л.І. Сидоренко, В.С. Стьопін.

Культурно-цивілізаційний та науково-соціальний контекст суб'єктивності, де мова йде про специфічну форму реалізації раціонального та ірраціонального елементів, про її носія та його несуперечливе поєднання з культурно-цивілізаційними реаліями, розглядається в працях У. Бека, М. Бубера, П. Козловські, Е. Левінаса, П. Рікера, М.М. Бахтіна, В.С. Біблера, А.Л.Богачова, Л.С. Виготського, С.Б. Кримського, А.М. Лоя, В.С. Лук'янця, Т.В. Лютого, Н.С. Мікешіної, Б.А. Парахонського, М.В. Поповича, В.Г. Табачковського, В.Л. Чуйка.

У деструкції суб'єктивності співвідношення раціонального і ціннісного досліджується О.В. Золотухиною-Аболіною, взаємозв'язок особистої свободи і суб'єктивності дій аналізується в роботах С.В. Нікітіна, А.Л. Никифорова, В.Н. Поруса, Г.Л. Тульчинського.

Загальнотеоретичний підхід до суб'єктивності ми знаходимо в статтях Л. Холта, М. Тайлеса, Дж. Деррі. Типологізація суб'єктивності цікавить Д. Хюбнера, Т. Ленка. Соціальні, етичні, ідеологічні аспекти суб'єктивності вивчаються Р. Тілманом, Дж. Брансенном, Дж. Бохменом. Розрізнення практичної, теоретичної суб'єктивності здійснюється С. Тененбаумом, Е. Маккліненом. Особлива увага останнім часом приділяється проблемі співвідношення різних типів суб'єктивності в роботах: У. Гея, Д. Девіса, Р. Веджвуда.

По-своєму оригінальна розробка німецького мислителя В. Вельша про перехідний розум, де останній аналізується як основа, що об'єднує різні сектори суб'єктивності, її типи; цікаві також сучасні концепції мюнстерського професора Й. Фрюхтля.

Не можна не згадати концепції наукової суб'єктивності Г. Патнема, В. Ньютона-Сміта, Л. Лаудана, що обґрунтовують ідею розширеної концепції раціональності.

Розгляд важливих для теми деструкції суб'єктивності питань присутні у працях таких українських філософів як О.В.Александрова, І.В.Бичко, Ю.В.Кушаков.

Загальною метою статті є обґрунтування ефективності конструктивно-критичного аналізу феномена деструктурованої суб'єктивності в суспільстві усвідомленого конфлікту різних типів раціональності.

Основний зміст. Для реалізації вказаної мети базовими стали основоположні засади практичної комунікативної філософії, що дозволило проаналізувати суб'єктивність як модус існування людини, що принципово виявляє себе в практичному аспекті існування. Загалом використовується методологія української філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, що ґрунтується на когнітологічному підході [17]. Також використовується структуралістський підхід, методологія культурної антропології, метод рефлексії основоположень науки, порівняльний та системний методи, що дозволяють виокремити елементи концепції «деструктивності як феномену прояву людського в людині та суспільстві, що має процесуальний характер і по самій своїй природі наділена активністю».

Різними дослідниками визнано [10; 11], що стан існування сучасного людства доволі неоднозначний. З одного боку, очевидним є досягнення медицини в охороні людського життя, зростання комфорту за рахунок розвитку цифрових технологій та комунікацій, залучення ядерного палива як джерела енергії та можливість дослідження космосу. Проте іншою стороною таких благ є глобальні економічні кризи, створення та застосування зброї масового знищення, техногенні катастрофи.

Загальновідомими прикладами кризи людяності, загострення проблеми людського буття, як такого існування, що відбувається в умовах масового усвідомлення його самозаперечення, стало насилля у різних формах: міжнародний тероризм, наркоманія, ігроманія (лудоманія), СНІД, «неорабство», домінування тваринних інстинктів у людських вчинках [13, 24-27]. Виявилось, що людина у своїх нових людських якостях (А.Печчеї) не може пристосуватись до швидкозмінюваних умов життя і тому відчуває описаний А.Тоффлером шок, що провокує деструктивну агресивність [4].

Такий стан існування людей виявився реалізацією віри і претензій людини на блага «царства розуму та свободи», що було метою великого проекту Просвітництва. Власне, така ситуація стала наслідком приведення в реальність теоретичних розмислів та мрій цього проекту. Однак об'єктивовані ідеї виявилися далекими від мрії, втіленням якої повинна була стати реальність контрольована розумом. Сьогодні соціальна дійсність здебільшого усвідомлюється і виражається в критичній термінології, яка описує кризовий стан економіки, екології, науки, моралі, віри, влади і, в кінцевому результаті – запереченні позитивного тлумачення самого Просвітництва. Дивовижним чином криза проявила себе всюди, і причини цього відшукуються для кожного окремо взятого випадку, але якраз парадоксальна загальність примушує шукати якоесь єдине сутнісне джерело. І таким джерелом є той формоутворюючий принцип існування людини в світі, який і прийнято називати раціональністю [7].

Саме цей принцип, що здавався практично непохитним ще два сторіччя тому, в формі соціального явища вже на початку ХХ століття перестає себе виправдовувати, а з середини ХХ ст. усвідомлюється наслідком реалізації проекту просвітництва, домінування раціональності як основного фактору виникнення негативних наслідків. Тому соціально-філософська думка ХХ ст. започатковує критику раціональності зцентрованої проектом Модерну. Починаючи з Маркса та Фрейда, Ніцше, які виявили феномен непрозорості свідомості людини, і продовжуючи через структуралізм та й постмодернову критику європейські філософи виявляють зв'язок раціональності з наріжними проблемами цивілізації [9, 67].

Проте, коли зараз питання про самознищення людства постає особливо гостро, усвідомлюється думка про неможливість вирішення та подолання кризових наслідків реалізації проекту Просвітництва з властивою йому моделлю раціональності нераціональними засобами. Адже сумнівним виявляється можливість ліквідації

екологічної катастрофи проповідництвом новоявлених «вибраних» та «просвітлених» (наслідками широкої публічної діяльності яких у переважній більшості є гучні фінансові афери) [6].

Проведений критичний аналіз основних способів тлумачення феномена де-структурованої суб'єктивності з урахуванням обґрунтування існування сучасної людини та суспільства в умовах культури постмодерну [5] виявив, що традиційний підхід до людської деструктивності в руслі так званої "проблеми людини" в цілому, яка визнається методологічно первинною по відношенню до аналізу феномена людської деструктивності не враховує, що деструктивність може визначатися як атрибутивний прояв людського в людині та суспільстві, що має процесуальний характер і по самій своїй природі наділена активністю, яка реалізується через використання полісемантичних понять через одночасну присутність описів різних альтернатив.

Як наслідок проведення порівняльного аналізу теорій раціональності [6] в контексті феномена де-структурованої суб'єктивності конкретизуються основоположення їх критики, які полягають у наступному: раціональність і науковість не одне і те саме, а отже, раціональними можуть бути різні сфери людського існування. Ідея плюралізму гармонічно вписується в постмодерні тенденції та може розглядатися як основоположний принцип в новому розумінні раціональності. Наприклад, множина національностей виявляє де-структурованість буття і людини, які є підставами виникнення людського світовідношення – "буття-в-можливості", яке завжди "вже-поперед-себе", спрямовуючись в майбутнє.

Застосування концепту „суспільство ризику” [2] як опису соціальної дійсності в умовах культури постмодерну як такої, що масово продукує людину з де-структурованою суб'єктивністю, дозволяє описувати людину у якості нездатної до здійснення активної соціальної дії в наслідок переживання усвідомлення неможливості передбачувати наслідки своєї соціальної діяльності. Уточнюючи форми реалізації та існування раціональності людини соціальної дійсності, в якій соціальна дія та соціальні практики обмежуються усвідомленням соціальних ризиків, доводиться визнати наявність феномена багатоманітності раціональностей, відповідних їм суджень і діалогів способом заміщення комунікаціями соціальної практики, існування якої пов'язане з суб'єктами здатними передбачувати наслідки своїх дій, бути відповідальною. Конститування людини в єдності деструкції і реконструкції (де-конструкція) виявляє, що людина це завжди щось тут-і-зараз виникаюче втілення людського в двох його іпостасях: і як субстанції (цілого, структури), і як умови свого перетворення за допомоги деструкції "структурності". Навіть такі концепти як істина, раціональність та обґрунтування, які покликані відігравати у будь-якій мовній спільноті однакову граматичну роль, по різному інтерпретуються та застосовуються у різних контекстах, що загострює проблему неможливості самореалізації людської суб'єктивності як домінування розумності активізуючи ірраціональні природні властивості людини як живої істоти. Конкуруючи, конфліктні претензії, інтереси і точки зору різних учасників модернізації і груп потерпілих в раціональних дефініціях ризику повинні розглядатися в єдності – як причина і наслідок, винний і потерпілий. Випробування ризиком припускає нормативний горизонт втраченої упевненості, порушеного довір'я. Навіть там, де ризики фігурують у вигляді цифр і формул, вони залишаються зв'язаними з певним місцем та моментом, залишаються математичними згустками порушених уявлень про гідне людини життя. В них вимагається повірити. Випробувати їх на власному досвіді у конфліктному вигляді неможливо. В цьому значенні ризики виявляють собою об'єктивно представлені негативні образи утопій, в яких гуманне або те, що від

нього залишилося, консервується і наново оживає в модернізаційному процесі. Цей невидимий нормативний горизонт, де стає наочним тільки сумнівний характер ризиків, не можна усунути ні теоретичним, ні експериментальним шляхом. За всіма розглядами, по суті, рано чи пізно постає питання про прийнятність.

Через свою деконструюючу "нерозв'язність", людина – завжди таємниця, відтворююча саму себе. Саме людська деструктивність – умова цієї таємниці і інваріантний механізм її відтворення. Тому таємниця людського (буття, природи, суті, сьогодення і майбутнього) збагненна тільки через аналіз деструктивних підстав людського. Завдяки людській деструктивності людина виявляється незавершеною і одночасно незавершеною істотою, а сама вона (людська деструктивність) – подібно деконструкції – стає умовою і стратегією формування, відтворення, оновлення людського.

Висновок. Обґрунтування конституювання людини в єдності деструкції і реконструкції (де-конструкція) виявляє, що людина це завжди щось тут-і-зараз виникаюче втілення людського в двох його іпостасях: і як субстанції (цілого, структури), і як умови свого перетворення за допомоги деструкції "структурності". Навіть такі концепти як істина, раціональність та обґрунтування, які покликані відігравати у будь-якій мовній спільноті однакову граматичну роль, по різному інтерпретуються та застосовуються у різних контекстах, що загострює проблему неможливості самореалізації людської суб'єктивності як домінування розумності активізуючи ірраціональні природні властивості людини як живої істоти. Вказане дозволяє вести мову про обґрунтованість тези, що прийнятним для суспільства способом вирішення конфлікту елементів деструктурованої суб'єктивності виявляються соціальні рішення на користь збереження суб'єктивності. Узагальнюється вказаний тезою підхід ціннісним положенням: не людина існує для суспільства, а навпаки. Тому тільки таке суспільство, яке виявляє дійсну турботу про людину може розглядатися як органічно єдине та цілісне із людською суб'єктивністю, дійсністю про яку варто турбуватися окремій людині.

Література:

1. Андрос А.Є. Метафізична та постметафізична доба європейської гуманістики: зміна методологічних засад і світоглядних орієнтацій // Колізії антропологічного розмислу / В.Г. Табачковський, Г.І. Шалашенко та ін. – К.: ПАРАПАН, 2002. – 156 с.
2. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / пер. с нем. В. Сидельника и Н. Фьодоровой; Послесл. А. Филиппова. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
3. Вельш В. Наш постмодерний модерн. Пер. з нім. А.Л. Богачова, М.Д. Култаєвої, Л.А. Ситніченко. – К.: Альтерпрес, 2004. - 320 с. – ("Сучасна гуманітарна бібліотека").
4. Григор'єв В.О. Практики «турботи про себе» як бажання уникнути деструктурованості особистості / В.О. Григор'єв // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна «Філософські перипетії». Серія «Філософія». – 2007. – №778. – С. 167-162.
5. Григор'єв В.О. Мировоззренческие основания определения человеческой деструктивности: между метафизикой и постмодернизмом / В.О. Григор'єв // Північне Приазов'я. – Донецьк-Бердянськ: Норд-Прес, БДПУ, 2008. – 365 с. – С.237-244.

6. Григор'єв В.О. Агрессивное поведение как побочный эффект индустриализации / В.О.Григор'єв//Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна «Філософські перипетії». Серія: «Філософія». – №830. – С. 146-151.
7. Гьосле В. Буття та суб'єктивність. До метафізики екологічної кризи \ Гьосле В. Практична філософія в сучасному світі. Пер.з нім., примітки та після мова Анатолія Ермоленка. – Київ: Лібра, 2003. – 248с.
8. Деррида Ж. О граматологии / Пер. с фр. – М: «Ad Marginem», 2000. – 511 с.
9. Ермоленко А. Н. Этика ответственности и социальное бытие человека (современная немецкая практическая философия). – К.: Наукова думка, 1994. – 199 с.
10. Ильин И. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм. – М.: Интрада, 1996.-256 с.
11. Козловський П. Постмодерна культура: суспільно-культурні наслідки технічного розвитку / Сучасна зарубіжна філософія: течії та напрямки. – К.: Лібра, 1996. – 258 с.
12. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Пер. с фр. – СПб.:Алетейя, 1998. – 160 с.
13. Слотердаjk П. Критика цинічного розуму: Пер. з нім. - Київ: Тандем, 2002. – 544 с.
14. Табачковський В.Г. Полісутнісне homo: філософсько-мистецька думка у пошуках "неевклідової рефлексивності". – К.: Видавець ПАРАПАН, 2005. – 432 с.
15. Тімченко О.П. Соціальний зміст екзистенційної антропології М.Бердяєва: монографі. – Львів: вид-во ЛКА, 2010. – 288 с.
16. Харре Р. Понятие субъективности / Субъект, познание, деятельность. – М.: Канон + ОИ "Реабилитация", 2002. – 20 с.
17. Чуйко В.Л. Когнітивізм як об'єкт когнітології. Монографія. – Ніжин: Вид-во "Міланік", 2007. - 148 с.

Рецензенти:

Доктор філософських наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка – В.М.Чуйко

Доктор філософських наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка – М.І.Хилько

Стаття рекомендована до друку редакцією журналу «Мультиверсум. Філософський альманах» та Вчено радою Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. Протокол № 2 від 19 лютого 2013 р.